

**ПРИРОДНИЧЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
У ДЖ. ЛОККА ТА Г. ГЕГЕЛЯ****NATURAL SUBSTANTIATION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS
IN J. LOCKE AND HEGEL**

Сенюта В.О.,

суддя

Деснянського районного суду

Стаття присвячена природничому обґрунтуванню права інтелектуальної власності за працями Дж. Локка та Г. Гегеля. Критично аналізуються аргументи зазначених авторів. Доведено, що право інтелектуальної власності не можна обґрунтувати за аналогією до права власності.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, право власності, авторське право, виключні права, Дж. Локк, Г. Гегель.

Статья посвящена естественно-правовому обоснованию интеллектуальной собственности по материалам работ Дж. Локка и Г. Гегеля. Критически анализируются аргументы указанных авторов. Доказано, что право интеллектуальной собственности нельзя обосновать по аналогии с правом собственности.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, право собственности, авторское право, исключительные права, Дж. Локк, Г. Гегель.

The article is devoted to the natural-law justification of intellectual property based on the materials of the works of J. Locke and G. Hegel. Critical analysis of the arguments of these authors is provided. It is argued that the right of intellectual property cannot be retrieved from property rights.

Key words: intellectual property law, property rights, copyright, exclusive rights, J. Locke, G. Hegel.

Постановка проблеми. Право інтелектуальної власності є провідним інститутом цивільного права. Втім, теорія права інтелектуальної власності є, можливо, найбільш проблематичною, а деякі концептуальні питання пов'язані з охороною інтелектуальної власності досі не знайшли задовільного вирішення в науковій літературі.

Стан опрацювання. Питанням обґрунтування права інтелектуальної власності присвячено роботи А. Безмолитвенного, А. Долгіна, О. Литвина, А. Нерсеяна. Варто згадати роботи західних вчених Н. Кінселли, Л. Лессінга, Д. Ліпчик, Дж. Х'юза тощо.

Філософські підмурки обґрунтування права інтелектуальної власності було закладено в Новий час Дж. Локком і трохи пізніше Г. Гегелем. Роботи цих мислителів демонструють дві різних й водночас споріднених стратегії, що мають на меті довести природний характер права власності й права інтелектуальної власності. Вчення цих мислителів істотно вплинуло на сучасне розуміння інтелектуальної власності.

Метою статті є висвітлення поглядів цих мислителів стосовно обґрунтування права інтелектуальної власності. Друга мета цієї статті – продемонструвати, що «природний» характер інтелектуальної власності аж ніяк не можна вважати аксіомою.

Виклад основного матеріалу. «Теорія праці» Дж. Локка. Одна з перших у Новий час спроб знайти філософські підмурки власності належить Дж. Локку. Його міркування, що стали відомі широким загалом як «теорія праці» (*labour theory*), фундаментально вплинули на розуміння права власності у Великій Британії та США. Оскільки, як наголошено

раніше, обґрунтування права власності й права інтелектуальної власності загалом гомогенні, систему Локка варто розібрати більш детально.

За основу своїх міркувань Локк аналізує природний стан, в якому є природа, що протиставляється людині. У цьому природньому стані не існує права власності. Питання полягає у тому, коли право власності починається. Локк починає свої міркування з аналізу того, кому Бог віддав світ. Якщо зважати на те, що Бог віддав світ у власність Адаму та його прямим нащадкам, виключивши при цьому уся іншу частину нащадків, тоді не випадає думати, буцімто хтось інший, окрім монарха, може бути наділений правом власності. Якщо би це припущення могло задовольнити Локка чи нас з вами, тоді міркуванням край. Однак якщо припустити, що Бог віддав світ у власність всім людям, як може з'явитися приватна власність? Поставивши питання таким чином, Локк, сам цього не усвідомлюючи, позбавив його теологічного забарвлення, адже ми можемо припустити, що ніхто взагалі то нікому нічого і не давав у власність, а існують лише світ і люди, котрі мають рівні права на цей світ, адже від природи мають право на рівну повагу до своєї гідності. Така постановка питання дала змогу теорії праці протриматись століттями й стати своєрідною основою для соціально-економічного ладу в суспільстві.

У наступному пасажі Локк рельєфно викладає свою основну думку: «Хоча землі і всі нижчі істоти належать спільно всім людям, все ж кожна людина має деяку власність, що полягає в її власній особистості, на яку ніхто, крім нього самого, не має жодних прав. Ми можемо сказати, що праця його тіла і робота його рук, суворо кажучи, належать йому. Що

б тоді людина не отримувала з того стану, в якому природа цей предмет створила і зберегла, вона поєднує його зі своєю працею і приєднує до нього щось належне особисто їй і тим самим робить його своєю власністю. Позаяк вона виводить цей предмет із того стану загального володіння, в яке його помістила природа, то завдяки своїй праці вона приєднує до нього щось таке, що виключає загальне право інших людей. Адже оскільки ця праця є незаперечною власністю того, хто працює, жодна людина, крім неї, не може мати права на те, до чого вона одного разу його приєднала принаймні в тих випадках, коли достатня кількість і тої самої якості [предметів праці] залишається для загального користування інших» [1, с. 277].

Таким чином, Локк пропонує формулу: *предмет природи + людська праця = власність*. Праця тут виступає формою присвоєння предметів природи. Чи можемо ми застосувати це положення до права інтелектуальної власності? Для багатьох дослідників відповідь, безумовно, позитивна. Зокрема, американський дослідник філософських основ інтелектуальної власності Дж. Х'юз бачить у теорії Локка підмурки для обґрунтування права інтелектуальної власності [2, с. 287–289]. Результат людської праці, незалежно від форми вираження, має вважатися власністю. Наскільки ця аналогія може вважатися обґрунтованою, ми побачимо трохи пізніше, аналізуючи аргумент «створення» у книзі С. Кінселли «Проти інтелектуальної власності». Тут зауважимо лише, що навіть прибічники локкеанського обґрунтування інтелектуальної власності змушені визнати: якщо аргумент цього мислителя хороший, він надто віддалений від чинних суспільно-правових реалій. Так, Дж. Х'юз визнає: «Поза інтелектуальною власністю модель Локка наштовхується на товщу інгредієнтів сучасного життя. Фінансові ринки, накопичення капіталу, індустрія надання послуг, страхування тощо. Ті, хто намагається пристосувати модель Локка до всієї сучасної власності, завершує множенням відмінностей немов докоперніканські астрономи підраховували би космічні орбіти своїми птолемеєвими епіциклами» [2, с. 315]. Щоправда, сам Х'юз схиляється до думки, що обґрунтування Локка є потужним аргументом на користь захисту інтелектуальної власності.

Інтелектуальний продукт як «продовження» особистості: думка Г. Гегеля. Перейдемо до іншого популярного на теренах Європи аргументу Г. Гегеля. Це так зване особистісне обґрунтування інтелектуальної власності, або теорія особистості (*personality theory*). Воля особи, особистість і свобода – три головних елементи гегельянської теорії власності. Воля в Гегеля є свободою, що поєднує в собі думку й бажання, розум і душу [3, с. 315]. Особистість намагається зробити світ своїм світом, для чого переводить свободу у зовнішній світ. Щоправда, гегеліанське розуміння свободи відрізняється від її тлумачення у класичному лібералізмі, адже для представників останнього свобода становить саме свободу від зовнішнього втручання, тоді як для Гегеля це єднання і самовираження у вищому

об'єктивному порядку. Свобода розвивається від тварини до людини, від людини до сім'ї, від сім'ї до держави й від держави до світової історії – кожен із цих елементів наділений більшою за попередній свободою [3, с. 372].

Для Гегеля власність є не просто володінням, а вищим вираженням свободи, коли воля до володіння збігається з волею суспільства. Щоправда, на відміну від Локка, для Гегеля володіння об'єктом не передбачає з необхідністю потребу прикладати до нього певні зусилля (працю). Дійсно, якщо на стіні висить картина, вона моя не тому, що я доклав до неї якісь творчі зусилля, а тому, що моя воля у володінні нею збігається з волею суспільства (тобто моя воля є правомірною в його очах).

Автор твору зберігає в собі форму вираження твору як свою власну, тоді як особа, яка купує копію твору, намагається осягти ті ідеї, що закладені у творі. Таким чином, твір як архетиповий приклад об'єкта інтелектуальної власності є продовженням свободи особи, засобом її розширення. Якщо прийняти цю тезу, то, звісно, зрозуміло, що автор має право на твір. Проблема, на нашу думку, полягає лише у тому, що це не дає нам пояснення, чому: а) автор має право відчужувати майнові права на твір; б) чому майновий зв'язок автора і твору обмежений у часі. Втім, як твердить Х'юз, поєднавши теорію праці і теорію особистості, ми можемо дати відповідь на ці питання. Оскільки за теорією праці метою володіння є покращення людського існування, безмежне одноосібне користування твором може спричинити шкоду для суспільства. Наскільки ця думка є проблематичною, стане зрозуміло незабаром.

Проблеми з обґрунтуванням інтелектуальної власності. Сучасна концепція інтелектуальної власності, що втілена, зокрема, й у законодавстві України, заснована на концепції Локка й властивій останньому ідеї більшого блага. Іншими словами, йдеться про утилітаризм з усіма його корисними й водночас вразливими сторонами. Корисні сторони вже були предметом нашого аналізу вище. Що ж стосується вразливих сторін, про них мова піде нижче.

У чому ж полягає проблема поняття інтелектуальної власності? Коли дають поняття, зазвичай дають визначення через рід і видову відмінність, однак визначення права інтелектуальної власності не відповідає цьому логічному канону. Ст. 418 ЦК пропонує три роди об'єктів замість одного: результати інтелектуальної діяльності, результати творчої діяльності, інші об'єкти, що визначені ЦК або законом. Коротко кажучи, поняття інтелектуальної власності не існує ні в ЦК, ні в науково-практичній літературі. Інтелектуальна власність – це все, що охороняється законодавством про інтелектуальну власність, а право інтелектуальної власності – це сукупність норм, які регулюють відносини з приводу використання й охорони об'єктів інтелектуальної власності. Це коло у визначенні. Себто правом інтелектуальної власності можна охороняти будь-що, оскільки подати поняття інтелектуальної власності та його об'єктів не можна (саме тому замість визна-

чення ст. 420 подає нам перелік об'єктів, які нині конвенційно отримали статус охоронюваних законом об'єктів інтелектуальної власності).

Друга проблема пов'язана з тим, що коли за Локком право власності складається стихійно й природно, охорона права інтелектуальної власності – це результат дії правової фікції, відомої у літературі як «штучна рідкість»: «Для продажу будь-якого товару рідкість необхідна. Неможливо продавати той продукт, права на який і так вже належать покупцеві. Наприклад, неможливо продавати повітря, котре людина вдихає кожну хвилину свого життя, без створення ситуації штучної рідкості. У випадку з речами рідкість товару зумовлена одиничністю самої речі. У певному сенсі сама реальність допомагає забезпечувати дотримання законодавства. Якщо виробник зробив товар і продав його, у нього не залишилося товару. Відповідно, пучок прав у разі «речової власності» пов'язується з конкретною одиницею товару. Якщо ж музикант придумав нову пісню і, зробивши її товаром, продав кому-небудь, пісня все одно залишається у нього, при цьому стаючи надбанням тих, кому вона продана. Тобто у випадку з продуктами інтелектуальної праці рідкість (причому у багатьох випадках – абсолютна рідкість) має місце тільки на етапі створення, будучи атрибутом індивідуальності творця. На етапах, що слідує за створенням – етапі копіювання та поширення (другому і третьому етапі за П. Сорокінім) – продукт інтелектуальної праці вже не є рідкісним. Отже, для того, щоб зробити його товаром, необхідно створити і підтримувати «штучну рідкість» саме на етапах копіювання та поширення» [4, с. 45–46].

Відоме положення закону штату Массачусетс 1789 р., що вже давно стало хрестоматійним, проголошувало: «Немає власності, що належить людині більше, ніж та, яка є результатом її розумової праці». Але коли можливість правової охорони інтелектуальної власності може бути забезпечена лише через штучну рідкість – надання суб'єкту виключних прав, – тоді виникає запитання: про яку природність інтелектуальної власності взагалі може йти мова?

Якщо предмети права власності є за природою дискретними, вичерпними, порівняно унікальними, а саме тому і потребують правової охорони, хіба можна сказати це про об'єкти права інтелектуальної власності? Здається, тут аналогія з локкеанською теорією завершується. Не можна обґрунтувати правову охорону прав на невичерпні явища і предмети (об'єкти права інтелектуальної власності) за аналогією до правової охорони вичерпних об'єктів (об'єкти речових прав і права власності зокрема). У дійсності, право власності існує переважно задля існування двох правових засобів – віндикаційного і негативного позовів, тобто для повернення власнику у володіння майна або усунення перешкод у володінні ним. *Себто право власності існує для того, щоб захистити власника від ситуації, коли він більше не може володіти своїм предметом сам, бо володіння іншого виключає володіння власника.* Але хіба те саме можна сказати про об'єкти права інтелектуальної власності? Хіба скачування музики

з піратського сайту чи торрентів забороняє автору пісні насолоджуватись власним твором?

І, тим не менш, прихильники інтелектуальної власності невпинно говорять про те, що створення об'єкту є достатньою підставою для того, аби надавати йому правову охорону. Що ж, погана новина полягає у тому, що цей аргумент, як нам видається, абсолютно неможливо захистити.

Так, С. Кінселла цілком слушно вказує на ту обставину, що далеко не всі результати інтелектуальної і творчої діяльності підпадають під правову охорону [5, с. 23–24]. Наприклад, ідеї математиків чи філософів не охороняються, наскільки би корисними вони не були і яке би благо для суспільства не витягувалось із них. Те саме стосується наукових відкриттів, за які негайно стають суспільним надбанням, а їхні автори не мають на них жодних виключних прав. Ситуація, на жаль, виглядає досить дивно: Р. Вергоббі в 1954 р. запатентував зіп-пакетики (пакетики-струни) і незабаром продав їх фірмі Мінігріп, ставши багатієм; А. Ейнштейн, відкривши теорію відносності, отримав всесвітнє визнання і ... жодних майнових прав на ідею, що змінила світ. Постає питання: якщо створення інтелектуального продукту є достатньою підставою для набуття на нього інтелектуальних прав, чим пояснити вибірковість правової охорони?

Захисники інтелектуальної власності твердять: якщо гончар набуває право власності на створену ним вазу, так само і автор набуває право власності та створений ним твір. І ця аналогія не менш хибна. Гончар набуває право власності на цю вазу лише тоді, коли він створив її з *власної* глини. Якщо ж він зробив цю вазу з чужої глини, право власності він не набуває. Себто сам факт *створення* не є раціональною та логічною підставою для набуття права власності. Такою підставою є лише власність на сировину.

Зрештою, остання проблема, на яку варто звернути увагу, полягає у строках правової охорони. Для більшості об'єктів інтелектуальної власності існують досить обмежені строки чинності майнових прав: автор користується майновими правами на твір протягом життя, а 70 років після його смерті ним також мають право скористатись правонаступники. Запис виконання охороняється протягом 50 років із моменту його здійснення. Винаходи охороняються 20 років із моменту подання заявки на патент, промислові зразки – 15 років, корисні моделі – 10. Якщо навіть прийняти гегельянське обґрунтування інтелектуальної власності, як це пропонує, наприклад, згаданий Дж. Х'юз, і стверджувати услід за Гегелем, що об'єкти творчості є продовженням автора, частиною його індивідуальності, не випадає думати, що це «продовження» може мати який-небудь строк. Якщо приймати інтелектуальну власність серйозно, як світ ставиться, скажімо, до права власності, тоді варто визнати, що обмеження чинності майнових прав є чистим свавіллям, продиктованим утилітаристськими міркуваннями. Якщо запропонувати, щоб право власності діяло протягом життя власника і 70 років після його смерті, це викличе справжнє суспільне обурення. Однак те, що авторське право

охороняється саме так, чомусь не викликає нарікань у більшості прихильників права інтелектуальної власності.

Якщо ставитись до права власності серйозно, як до цього закликав цитований закон штату Массачусетс, варто також пильніше придивитись до проблеми копіювання. Кажуть, Е. Галамбос, професор коледжу Уїтьєра та Інституту вільного підприємництва (відомий своїми екстравагантними поглядами на інтелектуальну власність) навіть забороняв своїм студентам робити конспекти власних лекцій та відтворювати його слова на заняттях [5, с. 42–48]. Багатьом це може здатися чистим дивацтвом, однак хіба не такий результат нас має чекати, якщо серйозно сприймати гегельянську теорію права інтелектуальної власності? З появою мережі Інтернет, коли рух

ідей став досягнув космічної швидкості, проблема копіювання лише ускладнюється.

Висновки. Як бачимо, традиційні обґрунтування права інтелектуальної власності не тільки не досягають своєї мети, але, натомість, ставлять нас перед альтернативою: або охороняти всі інтелектуальні продукти повно і безстроково, або відмовитись від охорони інтелектуальної власності за відсутністю достатніх і обґрунтованих причин. І обидві альтернативи погані. З цього випливає, що методологія обґрунтування права інтелектуальної власності має піти іншим шляхом, ніж апелювати до аналогії з правом власності і підставами його набуття. Єдиним варіантом, на нашу думку, є обґрунтування права інтелектуальної власності як права *sui generis*, що буде предметом наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. / Дж. Локк. – Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – С. 137–405.
2. Hughes J. The Philosophy of Intellectual Property / Justin Hughes // 77 Geo. L.J. – 1988. – Pp. 287-360.
3. Andrew Joseph Galambos / [Electronic recourse]. – Access regime: https://en.wikipedia.org/wiki/Andrew_Joseph_Galambos.
4. Berki R.N. Political Freedom and Hegelian Metaphysics / R.N. Berki // Political Studies. – 1968. – Vol. 16. – Pp. 365–383.
5. Безмолитвенный А.С. Социально-философские аспекты интеллектуальной собственности в сети Интернет : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.11 / А.С. Безмолитвенный ; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Филос. фак.]. – Москва, 2010. – 154 с.
6. Kinsella Stephan N. Against Intellectual Property / N. Stephan Kinsella. – Auburn: Ludwig von Mises Institute, 2008. – 70 p.